

УДК 372.41

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ЧИТАЦЬКИХ ІНТЕРЕСІВ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ****Дубровська Л. О., Дубровський В. Л., Король В. С.**

У статті автори розглядають питання, в яких розкривається сутність основних понять "інтерес", "читацький інтерес"; читацький інтерес є цінною якістю особистості, який співвідноситься з характером процесу читання, включає в себе працю, практичну та теоретичну діяльність, пізнання і творчість як вищий рівень діяльності. Зроблено акцент на активність формування читацьких інтересів в учнів початкових класів. Звернено увагу на критерії розвитку читацького інтересу як активну пізнавальну спрямованість дитини на предмет або явище дійсності; позитивне емоційно забарвлене ставлення до читання; творчі прояви в привабливій для дитини діяльності; розкривають показники розвитку читацького інтересу молодших школярів – позитивне ставлення до самої читацької діяльності; зацікавленість конкретними книгами; захоплення самим процесом читання; прагнення поділитися з іншими радістю від спілкування з книгою.

Ключові слова: інтерес, читацький інтерес, молодші школярі, початкова школа, пізнавальний інтерес, навчальна діяльність, читання, читацька діяльність.

В статье авторы рассматривают вопросы, в которых раскрывается суть основных понятий "интерес", "читательский интерес"; читательский интерес – это ценное качество личности, который соотносится с характером процесса чтения, включает в себя работу, практическую и теоретическую деятельность, познание и творчество как высший уровень деятельности. Сделан акцент на активность формирования читательских интересов у учеников начальных классов. Обращено внимание на критерии развития читательского интереса как активную познавательную направленность ребенка на предмет или явление действительности; позитивное эмоционально насыщенное отношение к чтению; творческие проявления в привлекательной для ребенка деятельности; раскрывают показатели развития читательского интереса младших школьников – позитивное отношение к самой читательской деятельности; заинтересованность конкретными книгами; увлечение конкретными книгами; увлечение самим процессом чтения; стремление поделиться с остальными радостью от общения с книгой.

Ключевые слова: интерес, читательский интерес, младшие школьники, начальная школа, познавательный интерес, учебная деятельность, чтение, читательская деятельность.

In the article the authors consider issues in which the essence of the basic concepts of "interest", "reader interest" is revealed; reader's interest is a valuable quality of a person that is related to the nature of the reading process, includes work, practical and theoretical activity, cognition and creativity as the highest level of activity. The emphasis is on the activity of forming reader interests in the primary classes. Attention is drawn to the criteria for the development of reader interest as an active cognitive focus of the child on the subject or phenomenon of reality; positively emotionally saturated attitude to reading; creative manifestations in activities that are attractive to the child; reveal the indicators of the development of the reader's interest in junior schoolchildren – a positive attitude to the very reading activity; interest in specific books; enthusiasm for specific books; enthusiasm for the reading process; the desire to share with others the joy of communicating with the book.

Key words: interest, reader interest, junior schoolchildren, primary school, cognitive interest, educational activity, reading, reading activity.

Актуальність проблеми читацьких інтересів зумовлена винятковою, невпинно зростаючою роллю мови в житті людини, яка служить універсальним засобом спілкування, потужним каналом інтелектуального, у широкому сенсі, духовного становлення особистості, необхідною умовою соціальної активності кожної людини.

Проблема інтересу в навчанні не є новою. Їй значну увагу приділяли вчені та філософи минулих століть, зокрема Я. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, К. Ушинський, В. Сухомлинський та інші. Увесь багатовіковий досвід минулого дає підстави стверджувати, що інтерес у навчанні є важливим і приємним фактором.

Інтерес – це поняття багатозначне, тому в педагогіці немає єдиної думки його розуміння.

Аналіз спеціальної літератури свідчить, що проблема читацьких інтересів висвітлюється у працях П. Афанасьєва, В. Вахтерова, Г. Граник, В. Горецького, О. Джебелей, А. Копчук, Н. Молдавської, О. Нікіфорової, М. Оморокової, І. Постоловського, С. Редозубова, М. Рубінштейн, О. Савченко, Н. Светловської, Н. Щепетової, Н. Щербакової та інших. До основних питань, які розглядаються в дослідженнях, відносяться розвиток педагогічних основ читацьких інтересів, їх виховання у молодших школярів, вибір книги, умови становлення інтересу, виявлення інтересу до різних жанрів літератури та інше.

У психології мотивації інтерес розглядається, як правило, в двох основних аспектах: інтерес як потреба й інтерес як ставлення. Більшість психологів пов'язують інтерес із потребою, але розуміють цей зв'язок по-різному. Одні зводять інтерес до певної форми найрізноманітніших потреб, у тому числі пізнавальних (В. Вічев, В. І. Ковальов, А. В. Петровський та ін.), інші вважають, що інтерес – більш складне і широке явище, ніж просто потреба (Л. С. Виготський, Б. І. Додонов, В. Макдауголл та ін.).

Інтереси виникають на основі потреб, але не зводяться до них. Потреба виражає необхідність, інтерес виражає особисту приязнь до якоїсь діяльності. Поглиблюючись і утверджуючись, інтерес може стати потребою, трансформується в мотив при виборі професії. Наприклад, інтерес до педагогічної діяльності може стати нагальною потребою вступу до педагогічного вишу і отримання в майбутньому професії, пов'язаної з даним видом діяльності.

Багатьма психологами інтерес розглядається як відношення, де на перший план виходить його емоційна забарвленість. Зокрема, з точки зору Б. І. Додонова, інтерес – це потреба в переживанні відносин, позитивних емоцій. Емоції можуть бути індикаторами потреб людини. Однак не тільки позитивними, а й негативними. Тому перетворюватися на позитивно-емоційне ставлення можуть тільки позитивні емоції, які виникають в основному при задоволенні потреби, а не при її появі. Саме регулярне задоволення потреби створює позитивне ставлення, пробуджує інтерес до об'єкта або діяльності, що задовольняє потребу [2].

Проблема читацьких інтересів піднімалася в дослідженнях Н. А. Бодрова, Г. Г. Гранік, Л. А. Концевой, Н. Кудіної, А. К. Маркової, М. І. Оморокової, А. І. Рапорт, С. Л. Рубінштейна, Т. В. Рубцова, Б. П. Умнова та ін. Так, дослідники вважають, що молодший шкільний вік є найбільш сприятливим для розвитку читацьких інтересів. Найбільш фундаментальні дослідження цього виду інтересів були здійснені в 50–60-х роках ХХ ст. На сьогоднішній день виникли і нові види інтересів у молодших школярів.

Поняття "інтерес" відображає складний психолого-педагогічний феномен, який виявляється в емоційному тоні, в бажанні якомога більше дізнатися нового, у прагненні до самостійного пошуку нового, незвичного, в зосередженості уваги. Для інтересу є характерними прояви розумової активності у вигляді запитань, припущень, пошуку доказів і прагнення з'ясувати незрозуміле. Його сутність становить єдність інтелектуальних, емоційних, вольових проявів особистості, а ядром є розумові процеси. Основними властивостями інтересу є його предметність і усвідомленість, динамічність і змінюваність.

Вивчення читацького інтересу фахівцями (М. Артем'євою, Д. Баликом, Л. Біленькою, Н. Вишинською, Е. Івановою та ін.) дали змогу виокремити наступні твердження:

- читацькі інтереси учнів проявляються, насамперед, у позитивному ставленні дітей до читання, у прагненні ознайомитися зі змістом твору як джерелом нових знань і переживань;

- у читацькому інтересі виявляються пізнавальні, емоційні й вольові якості;

- читацькі інтереси можуть мати епізодичний і стійкий характер: дитину потрібно захопити книгою або журналом настільки, щоб не читати їх було просто неможливо, а потім підтримувати стійкий інтерес до читання;

- віковий підхід до формування інтересу до читання і читацького інтересу як такого передбачає не лише врахування тих особливостей, які яскраво проявляються на даному етапі вікового розвитку, але й опору на ті особливості, які ще не повністю виявилися на даній стадії розвитку, але формуватимуться у майбутньому [11].

Інтереси молодшого школяра залежать від навчальної діяльності, яка одночасно і джерело їх розвитку, що наповнює їх новим змістом, і залежить від них. У молодших класах відбуваються значні зміни у характері інтересів (широта – вузькість), особливостях (стійкість – нестійкість, а також наслідуваність, змінюваність, поверховість, близькість до власного життєвого досвіду, розкиданість, орієнтація на близький результат) і спрямованості (егоїстичність – колективізм).

Динаміка інтересів передбачає виникнення у молодших школярів на основі пізнавального інтересу навчальних інтересів, які спрямовують увагу дітей на різні предмети: математику, природознавство, а також на читання, яка є однією із важливих діяльностей у молодших класах, що орієнтує школярів на збагачення власного досвіду через книги.

Існує велика кількість визначень читацьких інтересів, які найбільш часто розглядаються лише як різновид пізнавальних інтересів. Проте більшість дослідників (Н. А. Бодрова, Г. Г. Гранік, Л. А. Концева, Н. Кудіна, Л. А. Ніколаєва, М. І. Оморокова, А. І. Рапопорт, Т. В. Рубцова, Б. П. Умнов та ін.) зазначають, що читацькі інтереси можуть бути кваліфіковані і як пізнавальні, і як естетичні. Так, у вузькому значенні слова інтерес до читання (бажання і потреба відтворення значення мови в її письмовій формі) – це інтерес до механізму читання, до перекладу надрукованих знаків у звуки і осмислення звукових комплексів. Такий інтерес характерний для дитини, яка, відкривши буквар або глянувши на книгу, дуже хоче зрозуміти сенс надрукованих там слів, а також для першокласника, який щойно навчився процесу декодування окремих слів і простих речень і якому хочеться продемонструвати своє вміння перед оточенням ще і ще раз. У широкому значенні слова читацький інтерес підкреслює активне ставлення читача до людського досвіду, який зберігається у книгах, а також до своєї здатності самостійно добувати цей досвід з книг. При цьому обов'язково читач проявляє розумову та емоційну активність, щоб цілеспрямовано орієнтуватися в книжковому оточенні, в книзі як інструменті для читання, в тексті як основному компоненті книги, що зберігає і передає йому цей досвід [13].

Читацький інтерес, як і інші інтереси, є цінною якістю особистості, специфічним феноменом, який співвідноситься з характером процесу читання (отримання і зберігання інформації), включає в себе працю, практичну діяльність (безпосередню взаємодію з книгою, текстом), теоретичну діяльність, пізнання (уявна переробка змісту тексту) і творчість як вищий рівень діяльності (засвоєння змісту прочитаного, що виявляється в зворотних зв'язках читача з книгою: "сентиментальність" читання, вибір стратегії читання) [14].

Читацькі інтереси є різновидом духовних інтересів особистості, що має свої особливості, джерела виникнення, різні стадії розвитку. Читацькі інтереси найбільш активно формуються в початкових класах у процесі цілеспрямованої роботи. Проблема розвитку і формування читацьких інтересів привертала увагу багатьох педагогів і психологів (К. Д. Ушинський, П. О. Афанасьєв, С. П. Рєдозубов, Н. П. Кононикін, Н. А. Щербакіна, Н. Н. Щелетова, С. Л. Рубінштейн, Н. Д. Молдавська, Л. С. Славина, В. Е. Сиркіна, О. І. Нікіфорова, М. І. Оморокова, Л. Ф. Кліманова, В. Г. Горецький та ін.). Джерелами їх виникнення є: навчальна діяльність (уроки читання, позакласного читання, української мови), зміст навчального матеріалу, процес організації пізнавальної діяльності та стосунки, які складаються між її учасниками. Важливу роль у розвитку читацьких інтересів відіграють мотиви, які спонукають молодших школярів до вдосконалення своєї читацької діяльності:

змістовий бік предметів, життєво важлива потреба читання як такого, усвідомлення цінності читацької діяльності для формування своєї особистості тощо.

У розвитку читацького інтересу простежуються такі етапи: підготовчий етап: формування вміння читати (інтерес, пов'язаний з правильністю і темпом читання), етап підготовки мотивованого та усвідомленого цілісного підходу до процесу читання (активно-діяльнісний інтерес: вміння донести думку до слухача), етап читання "про себе" (інтерес до читання з точки зору творчого читача) і етап підведення підсумків (творче захоплення читанням). Ці етапи тісно взаємопов'язані між собою. Їх характеризують такі чинники, як розуміння ролі і значення читання в житті людини, здатність виразити себе в слові, стати кваліфікованим читачем. Тривалість етапів і міра виразності вказаних факторів для кожного етапу різна. Оскільки існує генетичний взаємозв'язок між етапами читацьких інтересів і загальним рівнем розвитку молодших школярів, це залежить від особливостей формування інтересу і від рівня розвитку конкретної особистості [14; 8; 9].

Найбільш важливими для учнів стимулами, які сприяють розвитку читацьких інтересів, є: своєчасне оволодіння технікою читання, життєва значущість творів, що вивчаються на уроках читання (стимули, що впливають зі змісту навчального матеріалу); вплив учителя, що сприяє забезпеченню успіху в практичній діяльності, орієнтація на самостійну роботу і творчість (стимули, що впливають з організації практичної діяльності); роль сім'ї у формуванні і розвитку читацьких інтересів у дітей в молодшому шкільному віці (стимули, що впливають із соціальної обумовленості).

Також виділяються найбільш оптимальні засоби щодо розвитку інтересу до читання у молодших школярів є: а) своєчасне оволодіння технікою читання, що пов'язується із виникненням і розвитком пізнавальних інтересів до читання; б) спеціальні підручники для класного і позакласного читання; в) гуманно-особистісний підхід до учнів, максимальне врахування індивідуальних особливостей молодшого школяра, співпраця з ним, прояв доброзичливості, чуйності. Художня література збагачує духовний світ людини, є могутнім засобом його розвитку. Любов до літератури зароджується в початковій школі на уроках читання [13].

Основними умовами для розвитку читацького інтересу у молодших школярів є: розвиток потреби в читанні (самостійному, ініціативному) за допомогою використання різноманітних форм урочної та позакласної діяльності; розвиток читацької компетентності (необхідні знання, уміння і навички, що дозволяють дитині вільно орієнтуватися в розмаїтті книг, бібліографічну грамотність, позитивне ставлення до читання) учнів через організацію літературних ігор, творчих конкурсів, занять з елементами театралізації; стимулювання творчості дітей [6; 7; 8].

Як критерії читацького інтересу розглядаються такі: активна пізнавальна спрямованість дитини на той чи інший предмет або явище дійсності (зокрема, читання дитячої літератури); позитивне емоційно забарвлене ставлення до читання; творчі прояви в привабливій для дитини діяльності. Відповідно, показниками читацького інтересу молодших школярів є: позитивне ставлення до самої читацької діяльності ("люблю читати"); зацікавленість конкретними книгами ("хочу ці книги"); захоплення самим процесом читання ("не можу відірватися від книги"); прагнення поділитися з іншими радістю від спілкування з книгою ("хочу, щоб інші про цю книгу дізналися") [9].

Умовами, що впливають на ефективне формування читацького інтересу молодших школярів: взаємодія всіх компонентів системи організації цієї діяльності; різноманітність форм організації позакласної діяльності; робота з розвитку читацького інтересу учнів початкових класів повинна вестися систематично: на уроках читання, в позакласній роботі, в роботі з батьками; вчитель і бібліотекар працюють зі списком рекомендованої літератури в кожній віковій категорії учнів; робота з батьками з поповнення сімейних бібліотек, усвідомленого підбору книг для дитячого читання; поповнення фондів шкільних бібліотек новинками сучасної дитячої літератури, класики дитячої літератури. Допомогти дитині усвідомити необхідність читання, пробудити інтерес до читання кращих книг – завдання дорослих: чи то батько, письменник, видавець, вчитель, бібліотекар, чи вихователь. Все це сприятиме: формуванню стійкого читацького інтересу молодших школярів; умінню працювати з літературою певного роду; умінню правильно аналізувати, зіставляти,

висловлювати або описувати свою думку; формуванню первинних навичок самостійної дослідницької діяльності [1; 4; 6; 7].

Піклуючись про якість навчання молодших школярів-читачів на уроці, не можна забувати про середовище, яке суттєво впливає на процес формування особистості учня: про сім'ю, в якій росте дитина, і про бібліотеку, якою вона користується, якщо це відбувається. Своєчасне налагодження взаємної співпраці з батьками і бібліотекарями шкільної та міської бібліотек дозволяє вчителю знайти в їх особі необхідних і надійних помічників, що поглиблюють у дітей інтерес і любов до читання книг, до самостійного читання [12].

Читацькі інтереси молодших школярів формуються на уроках під час вивчення творів різних жанрів – віршів, казок, байок, прозових творів. Важливим засобом у цьому є використання ілюстрацій та малюнків.

В той же час підкреслюється той факт, що можливе також і зниження інтересу до читання. Виділяють такі причини зниження інтересу до читання: посилення впливу засобів масової інформації – читання книг замінюється багатогодинним сидінням перед телевизором, комп'ютером; різка зміна суспільного життя таким чином, що кількість неблагополучних сімей, де батьки мало зацікавлені вихованням дитини, зростає; зміна позиції дорослого до спільної читацької діяльності з дітьми, які пішли до першого класу (різко скорочується читання дорослої людини дитині, тим самим порушується систематичне і повноцінне спілкування з різноманітними книгами в перші роки навчання. Характерні висловлювання мам, тат, бабусь: "Ти тепер великий, читай сам"); відсутність системи цілеспрямованого формування читацької діяльності школярів [3].

Отже, читацький інтерес є цінною якістю особистості, який співвідноситься з характером процесу читання, включає в себе працю, практичну та теоретичну діяльність, пізнання і творчість як вищий рівень діяльності. Це різновид духовних інтересів особистості, що має свої особливості, джерела виникнення, різні стадії розвитку. Читацькі інтереси найбільш активно формуються в початкових класах. Критеріями розвитку читацького інтересу вважаються: активна пізнавальна спрямованість дитини на предмет або явище дійсності; позитивне емоційно забарвлене ставлення до читання; творчі прояви в привабливій для дитини діяльності. Показниками розвитку читацького інтересу молодших школярів є: позитивне ставлення до самої читацької діяльності; зацікавленість конкретними книгами; захоплення самим процесом читання; прагнення поділитися з іншими радістю від спілкування з книгою.

Література

1. Бондаревский В. Б. Воспитание интереса к знаниям и потребности к самообразованию : кн. для учителя / В. Б. Бондаревский. – М. : Просвещение, 1985. – 144 с.
2. Вашуленко О. В. Читацька компетентність молодшого школяра: теоретичний аспект. Дайджест 1 / О. В. Вашуленко. – К. : Освіта, 2011. – 94 с.
3. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська та ін. – К. : Просвіта, 2001. – 416 с.
4. Вопросы развития познавательных интересов учащихся в процессе обучения / под общ. ред. Д. К. Гилева. – Свердловск, 1970. – 143 с.
5. Днепров С. А. Педагогическое сознание: теории и технологии формирования у будущих учителей : монография / С. А. Днепров, ТОО Науч.-пед. центр "Уникум". – Екатеринбург, 1998. – 298 с.
6. Ковалев В. И. Мотивы поведения и деятельности / В. И. Ковалев. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
7. Максимова В. Н. Организация учебного процесса в целях формирования познавательных интересов учащихся / В. Н. Максимова // Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся / под ред. Г. И. Щукиной. – Л., 1975. – С. 23–33.
8. Маркова А. К. Формирование интереса к учению у школьников / А. К. Маркова. – М. : Педагогика, 1986. – 195 с.
9. Маркова А. К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте : пособие для учителя / А. К. Маркова. – М. : Просвещение, 1983. – 96 с.

10. Матюхина М. В. Мотивация учения младших школьников / М. В. Матюхина. – М. : Педагогика, 1984. – 144 с.

11. Медведева В. М. Читацький інтерес як психолого-педагогічна проблема [Електронний ресурс] / В. М. Медведева, К. М. Пхайко // Книга і читання. – С. 55–60. – Режим доступу:

http://libportal.org.ua/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gib=16&Itemid=32. – Назва з екрана.

12. Мир детства: младший школьник / под ред. А. Г. Хрипковой ; отв. ред. В. В. Давыдов. – 2-е изд., доп. – М. : Педагогика, 1988. – 288 с. : ил. – (Библиотека для родителей).

13. Сметанкина И. П. Социальные и психолого-педагогические основы проблемы интереса к чтению научно-популярной литературы в практике обучения младших школьников [Електронний ресурс] / И. П. Сметанкина. – Режим доступу:

<http://flogiston.ru>. – Назва з екрана.

14. Формирование интереса к учению у школьников / под ред. А. К. Марковой. – М. : Педагогика, 1986. – 192 с.